

Opstandige edelen en getrouwe bureaucraten

Kleio gaat wat dieper in op de Verplichte Historische Voorbeelden. Met behulp van deze achtergrond-informatie kunt u uw leerlingen nog beter voorbereiden op de examenstof. Een serie om te bewaren dus. Dit artikel geeft achtergrondinformatie bij het verplichte voorbeeld *Instelling drie Collaterale Raden* (1531).

A detailed portrait of a man with a full, dark beard and mustache. He is looking slightly to the right with a serious expression. He is wearing a red garment with a white collar. The background is dark and indistinct.

'Granvelle, zojuist tot kardinaal benoemd, verschijnt in gloednieuw kardinaalspurper in de Raad van State. Hij loopt naar de stoel van Willem van Oranje en zegt: "Mon cousin, u zit op mijn plaats!" De landvoogdes Margaretha van Parma neemt van angst een paar slokken water. De andere leden van de raad kijken elkaar aan. Zonder een woord schoof Oranje zijn stoel iets naar achteren, stond op, liep om de lange tafel heen en nam plaats tegenover de landvoogdes. Hij knikte kort. Granvelle had zojuist de prins van Oranje afgetroefd. Er was een andere orde ontstaan. Een ambtenaar had de aristocratie voorbijgestreefd.'

Voorgaande scène is afkomstig uit de roman *Margaretha* (2002). Daarin beschreef Jan Siebelink de machtsstrijd tussen twee personen die beiden in 1555 door Filips II waren benoemd tot lid van de Raad van State: Antoine de Perrenot, heer van Granvelle en Willem van Nassau, prins van Oranje. De Raad van State was een van de drie 'collaterale' raden – centrale regeringsraden die in 1531 door Karel V waren ingesteld. De bureaucratisering van het landsbestuur, waarbij gestudeerde ambtenaren taken gingen overnemen die voorheen aan de hoge adel waren voorbehouden, zou uiteindelijk leiden tot de Nederlandse Opstand.

Staatsvorming en centralisatie

In 1531 hervormde Karel V het landsbestuur. Vanaf dat moment zou de landvoogdes Maria van Hongarije bij haar regering worden bijgestaan door de Raad van State, de Geheime Raad en de Raad van Financiën. Deze drie collaterale raden waren een erfenis van de Bourgondische hertogen. Tijdens hun regering werd een proces van staatsvorming in gang gezet. Onder de hertogen van Bourgondië werd het bestuur in de Nederlanden professioneler en bureaucratischer. Onderdeel van dit proces was de splitsing van de hertogelijke hofraad in een Grote Raad, bestaand uit zowel edelen als juristen, en een Raad van Financiën waarin specialisten die hun sporen hadden verdiend in de handel of de financiële wereld zitting hadden. Terwijl in het feodale tijdperk de hofraad gevormd werd door leenmannen die op basis van hun eed van trouw de vorst van advies voorzagen, ontwikkelden de Bourgondiërs een meer bureaucratisch bestuur. Raadsleden werden geselecteerd op hun competentie en zij ontvingen een vast salaris. De adel verloor steeds meer terrein.

Karel V had dezelfde ambities om de Nederlanden tot een eenheid te smeden als de hertogen van Bourgondië. Om de hoge adel toch in zijn centraliserende politiek te betrekken, wilde hij hen laten meebeslissen over de belangrijkste zaken. Een aantal bekwame hoge edelen hadden vanaf 1531 daarom permanent zitting in de nieuw opgerichte Raad van State, die samen met de Geheime Raad (voortkomend uit de Grote Raad) en de Raad van Financiën de centrale regering ging vormen. Ze werden later 'collateraal' genoemd omdat de een niet belangrijker werd geacht dan de ander.

De Raad van State mocht over grote politieke zaken beslissen, zoals oorlog en vrede, en de leden hadden in theorie dus grote politieke invloed. In de Raad van Financiën werden net als in de Raad van State ook hoge edelen opgenomen, maar de andere leden waren financiële deskundigen. Deze raad was belast met de zorg voor de vorstelijke domeinen en hield zich bezig met de inkomsten uit de bedden. In de Geheime raad kregen academisch geschoolde juristen zitting. Zij moesten de landvoogdes ondersteunen bij het bestuur, de wetgeving en de rechtspraak. De

Geheime raad kan als een soort ministerie van Binnenlandse zaken en van Justitie worden gezien en zou de spil worden van het dagelijkse bestuur.

Adellijk verzet

Hoewel het dus de bedoeling was om de hoge adel te betrekken bij het landsbestuur, hadden tijdens het regentschap van Maria van Hongarije hoge ambtenaren in toenemende mate de dienst uitgemaakt. De landvoogdes holde de macht van de adel uit en had weinig tegenspel van haar adellijke raadsheren te duchten, mede vanwege hun onderlinge twisten. Maar na het aftreden van Karel V in 1555 veranderde dit. Bij aanvang van zijn regering had Filips II niet alleen de bureaucraat Granvelle in de Raad van State benoemd, maar ook de hoge edelen Willem van Oranje, Lamoraal, graaf van Egmont en Filips van Montmorency, graaf van Horn. Deze drie heren maakten deel uit van de hoge adel die al generaties lang de hoogste militaire en civiele ambten opeisten. In 1559 verliet Filips II de Nederlanden en hij stelde zijn halfzus Margaretha van Parma aan als landvoogdes. Tijdens de afwezigheid van Filips kreeg Margaretha al snel te maken met een ernstige factiestrijd.

'De landvoogdes holde de macht van de adel uit en had weinig tegenspel van haar adellijke raadsheren te duchten, mede vanwege hun onderlinge twisten'

In 1559 was Granvelle namelijk benoemd tot aartsbisdom van Mechelen en hij ontpopte zich in de jaren erna tot rechterhand van de landvoogdes en steunpilaar van de koning. Hij kenmerkte zich – zoals zoveel bureaucraten – door zijn onvoorwaardelijke trouw en uitvoerder van het absolutistische programma van de koning. Door de kardinaalstitel in 1561 kreeg Granvelle bovendien ceremoniële voorrang op de hoge edelen in de Raad van State. Granvelle was een moderne ambtenaar die een uitgebreide ervaring had op diplomatiek en bestuurlijk vlak en beschikte over een scherp analytisch vermogen. Hij had het vertrouwen weten te winnen van achtereenvolgens Karel V, Maria van Hongarije en Filips II. Maar zijn mateloze ambitie en arrogantie stuitten de hoge adel tegen de borst en zou leiden tot zijn val.

De edelen Oranje, Egmont en Horn waren ontevreden over de manier waarop zij buiten het landsbestuur werden gehouden en zagen met lede ogen aan hoe alle belangrijke beslissingen door Granvelle en de landvoogdes Margaretha werden genomen. Daarom verzetten zij zich in toenemende mate tegen de machtige Granvelle. Om hun eigen invloed te vergroten stelden de bovengenoemde edelen een hervorming van de drie collaterale raden voor. De Geheime Raad en de Raad van Financiën zouden ►

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

Linkerpagina:
Een portret van
Antoine Perrenot de
Granvelle. Geschilderd
in 1565, maker
onbekend. Bron:
Rijksmuseum.

Een spotprent waarbij kardinaal Granvelle en Margaretha van Parma de hertog van Alva steunen. Alva ontvangt vanuit de handen van de paus een zwaard terwijl Granvelle een slang bij zijn oor houdt. Marker onbekend, 1572. Bron: Rijksmuseum.

voortaan ondergeschikt moeten worden aan de Raad van State. Alles wat in de Geheime Raad en de Raad van Financiën besproken zou worden, zou ook aan de orde moeten komen in de Raad van State. Op die manier moest worden voorkomen dat de edelen nog langer buitenspel gezet zouden worden. De hoge edelen eisten dat zij vanwege hun hoge geboorte de eerste raadgever van de koning zouden worden.

De Nederlandse Opstand

Het verzet van Oranje, Egmont en Horn was uiteindelijk succesvol. Margaretha van Parma liet Granvelle vallen en de kardinaal werd gedwongen de Nederlanden in 1564 te verlaten. Het machtsvacuüm dat Granvelle achterliet werd opgevuld door de edelen: zij grepen de macht in de Raad van State. Toch was de koning nog steeds niet bereid om de edelen in de Raad van State meer invloed te geven en naar hen te luisteren. Vooral rondom het vraagstuk hoe om te gaan met het opkomende protestantisme stonden de koning en de edelen lijnrecht tegenover elkaar. Filips beval de ketterplakkaten streng te handhaven om de protestantse ketterij uit te roeien. De edelen verzetten zich tegen de geloofsvervolgingen. Zij

waren bang voor een burgeroorlog. De toenemende spanningen in de samenleving als gevolg van de religieuze verdeeldheid, gecombineerd met het verzet van de edelen, leidde uiteindelijk tot een ernstige politieke crisis in het jaar 1566 en een uitbarsting van religieus geweld – de Beeldenstorm.

De strijd tussen Granvelle en de edelen maakte dus deel uit van de dynamiek die leidde tot de Nederlandse Opstand. Het was een strijd die in vroegmodern Europa vaker voorkwam: die tussen edelen en bureaucraten. De oude feodale adel kreeg concurrentie van de ambtsadel naarmate het vorstelijke gezag werd uitgebreid. Geschoolde bureaucraten gingen steeds meer taken overnemen die voorheen voorbehouden waren aan de hoge adel. De instelling van de collaterale raden in 1531 en het uithollen van de macht van de adel onder Maria van Hongarije moeten in het licht daarvan worden gezien. Zo kan ook het conflict tussen Granvelle en Oranje begrepen worden als onderdeel van het vroegmoderne staatsvormingsproces. Filips' absolutistische programma was het beste gediend met gehoorzame ambtenaren, zoals Viglius en Granvelle.

Toch is dit slechts een deel van het verhaal. In het kamp van Granvelle bevonden zich namelijk ook verschillende edelen zoals Berlaymont, die ook lid was van de Raad van State. Want de adel bleef ook in het tijdperk van het vorstelijk absolutisme tot aan het einde van het ancien régime een belangrijke rol vervullen in het nieuwe bureaucratische systeem. De frictie moet daarom ook gezien worden als een strijd om de gunst van de koning en dus onderdeel van het vroegmoderne patronagesetel. Politiek, patronage en religie zorgden voor onvrede bij Oranje, Horn en Egmont. Juist op het moment dat godsdienstige tegenstellingen tot grote onrust leidde bij de bevolking, lukte het de Spaanse koning niet zijn vazallen onder te brengen in zijn Spaans-Habsburgse patronagesysteem. Met een opstand als gevolg. ■

Literatuur

Robert Stein, *De hertog en zijn staten.*

*De eenwording van de Bourgondische Nederlanden
ca. 1380-ca.1480 (Hilversum 2014).*

Violet Soen, *Vredehandel. Adellijke en Habsburgse verzoeningspogingen tijdens de Nederlandse Opstand* (Amsterdam 2012).

J.J. Woltjer, *Op weg naar tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2011).

Liesbeth Geevers, *Gevalen vazallen. De integratie van Oranje, Egmont en Horn in de Spaans-Habsburgse monarchie (1559-1567)* (Amsterdam 2008).

Laetitia Gorter-Van Royen, *Maria van Hongarije, regentes der Nederlanden. Een politieke analyse op basis van haar regentschapsordonnanties en haar correspondentie met Karel V* (Hilversum 1995).